

Του ΝΙΚΟΥ ΜΟΥΖΕΛΗ*

Σ' ΑΥΤΟ και στο επόμενο άρθρο μου θα ασχοληθώ με τη σημερινή και μελλοντική πορεία της ελληνικής πολιτικής προσπαθώντας:

α) να δώσω μια σύντομη ιστορική σκιαγραφή της εξέλιξης θεσμών που είναι βασικοί για την κατανόηση της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας,

β) να προσδιορίσω ορισμένα βασικά γνωρίσματα της κυρίαρχης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, και.

γ) με βάση τα παραπάνω να αποπειραθώ να κάνω ορισμένες προβλέψεις για τις πιθανές μελλοντικές εξελίξεις του πολιτικού συστήματος.

Θεσμικές δομές και ο μακροχρόνιος μετασχηματισμός τους

ΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ κοιτάξει πρώτα πολιτικούς θεσμούς που επιδίωσαν της ανόδου και πτώσης κυβερνήσεων, ακόμη και πολιτευμάτων, μπορεί να προσδιορίσει τρεις βασικές φάσεις στην πολιτική εξέλιξη της σύγχρονης Ελλάδας.

Η πρώτη φάση - την οποία αλλού έχω ονομάσει *ολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό* - διήρκεσε από τα μέσα του 19ου αιώνα ως το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1909. Χαρακτηρίστηκε από μια πολύ περιοριστική πολιτική εκπροσώπηση, όπου, παρά το δικαίωμα ψήφου που είχαν όλοι οι άνδρες, ένας μικρός αριθμός οικογενειών προυχόντων (τα επονομαζόμενα *τζάκια*) κατόρθωναν να ελέγχουν τις ψήφους των κατωτέρων τάξεων, με πελατειακά / ρουσφετολογικά ή άλλα πιο αθέμιτα μέσα. Σε αυτό το αρχικό στάδιο του κοινοβουλευτισμού, τα πολιτικά κόμματα ήταν χαλαροί συνασπισμοί ισχυρών ανδρών που στήριζαν τη δύναμή τους σε τοπικές πελατείες - πελατείες που, όπως είναι γνωστό, έστρεφαν την αφοσίωση τους στο πρόσωπο του αρχηγού - πάτρωνα, παρά στο κόμμα και το πρόγραμμά του.

Αυτή η πολύ αποκεντρωτική μορφή πολιτικής οργάνωσης (που ήδη είχε αρχίσει να μετασχηματίζεται στην ύστερη τριτοκομματική περίοδο) άλλαξε ριζικά με το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1909. Η άνοδος του Βενιζελικού κόμματος στην εξουσία εξαλείφει τον σχεδόν μονοπωλιακό έλεγχο που τα *τζάκια* ασκούσαν στα μέσα κυριαρχίας, έφερε «νέους άνδρες» στον πολιτικό στίβο και γενικά διηθρύνε τον κύκλο των ενεργών συμμετεχόντων στην πολιτική. Έτσι τα κόμματα έπαψαν να είναι απλώς «λέσχες προυχόντων» και απέκτησαν μια πιο συγκεντρωτική πολιτική δομή καθώς η κομματική ηγεσία σε εθνικό επίπεδο έγινε περισσότερο ικανή να ελέγχει τις φυγόκεντρες τάσεις των τοπικών κομματάρχων.

Και όμως, παρά τον συγκεντρωτισμό αυτόν και παρά τις επανειλημμένες απόπειρες του Βενιζέλου να οικοδομήσει το Φιλελεύθερο Κόμμα του σύμφωνο με δυτικοευρωπαϊκές νομικές - γραφειοκρατικές οργανωτικές αρχές, τα ελληνικά κόμματα διατήρησαν τον εκδηλό προσωποπαγή / πελατειακό χαρακτήρα τους καθ' όλον τον Μεσοπόλεμο και ως τη στρατιωτική δικτατορία του 1967-74.

Τέλος, μετά την κατάρρευση της δικτατορίας, η θεαματική άνοδος στην εξουσία του ΠαΣοΚ έφερε μια αλλαγή στην πολιτική οργάνωση που ήταν τόσο ριζική

και θεμελιακή όσο και εκείνη του Βενιζέλου στην προπολεμική περίοδο. Ο Παπανδρέου κατόρθωσε να δημιουργήσει την πρώτη μη κομμουνιστική μαζική κομματική οργάνωση στην Ελλάδα, με το κόμμα του να διακλαδώνεται ακόμη και στα πλέον απομακρυσμένα ελληνικά χωριά. Αυτή η εξέλιξη όχι μόνον έφερε ξανά «νέους άνδρες» στον πολιτικό στίβο και αύξησε και πάλι την ενεργό πολιτική συμμετοχή, αλλά συνέβαλε και στην αύξηση του συγκεντρωτισμού των πολιτικών κομμάτων: ο έλεγχος που παραδοσιακοί κομματάρχες είχαν πάνω στις τοπικές ψήφους άρχισε σιγά σιγά να υπονομεύεται από μια λαϊκιστικά οργανωμένη και συγκεντρωτική κομματική δομή, η οποία αντικατέστησε τους παραδοσιακούς πάτρωνες με πιο μορφωμένα κομματικά στελέχη των οποίων η εξουσία ήταν δοσμένη «εκ των άνω» (δηλαδή από το χάρισμα του Παπανδρέου) παρά από τη βάση.

Και πάλι, όμως, όπως και στην εποχή του Βενιζέλου, η αύξηση του συγκεντρωτισμού των κομμάτων δεν τα έφερε πιο κοντά στα κόμματα της Δυτικής Ευρώπης. Ο λόγος της αποτυχίας αυτής ήταν ότι την προσωποπαγή / ρουσφετολογική πολιτική των πελατειακών κομμάτων της προχουντικής περιόδου διαδέχθηκε απλώς ένας άλλος τύπος προσωποπαγούς / ρουσφετολογικής πολιτικής που βασιζόταν στη *λαϊκιστική* κινητοποίηση και οργάνωση. Η πολιτική αυτή ήταν εξίσου εχθρική προς τις νομικές - γραφειοκρατικές διοικητικές δομές (που έχουν τη δυνατότητα να περιορίζουν τη δεσποτική εξουσία του ηγέτη) όσο ήταν και προς τα σχετικά αυτόνομα πελατειακά δίκτυα.

Ετσι, στην Ελλάδα, κατά τη μετάβαση από τις αποκεντρωτικές προς τις περισσότερες συγκεντρωτικές πολιτικές μορφές (δηλαδή από το αποκεντρωτικό προς το πιο συγκεντρωτικό πελατειακό σύστημα στην περίοδο του Μεσοπολέμου και σε ακόμη πιο συγκεντρωτικό, λαϊκιστικό σύστημα στη μεταδικτατορική περίοδο) τα προσωποπαγή / επιμεριστικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος δεν περιφερειοποιήθηκαν όπως συνέβη στη Δυτική Ευρώπη, αλλά απλώς άλλαξαν μορφή. Όσο τα κόμματα γίνονται συγκεντρωτικότερα και όσο η πολιτική συμμετοχή διευρύνεται, οι πελατειακοί τρόποι ενσωμάτωσης, αν και εν μέρει έχουν παραμεριστεί, συνυπάρχουν με λαϊκιστικούς τρόπους συσσωμάτωσης - και οι δυο αυτοί τρόποι συνεπάγονται μια κάθετη, αυταρχική ένταξη του λαού στον εθνικό πολιτικό στίβο. Το γεγονός αυτό υποδηλοί μια εξαιρετικά αδύνατη κοινωνία πολιτών, αφού καμία από τις ομάδες που την απαρτίζουν δεν είναι σε θέση να ελέγξει αποτελεσματικά τις αυταρχικές, δεσποτικές τάσεις της τεράστιας κρατικής γραφειοκρατίας και τους άκρως ιδιότροπους, επιμεριστικούς προσανατολισμούς των μεγάλων κομμάτων.

Αυτό σημαίνει ότι η «λογική» της κομματικής πολιτικής υπερισχύει κάθε άλλης λογικής (οικονομικής, εκπαιδευτικής, πολιτιστικής κλπ.) - δηλαδή, όταν υπάρχουν συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ εκείνων που ελέγχουν τα μέσα κυριαρχίας και εκείνων που ελέγχουν τα μέσα της οικονομικής και «πολιτιστικής» παραγωγής, οι πρώτοι υπερισχύουν κατά σύστημα των δεύτερων.

Οι λόγοι για τους οποίους η μακρόχρονη πολιτική εξέλιξη στη χώρα μας πήρε αυτή τη μορφή είναι πολύπλοκοι και δεν μπο-

ρούν να αναπτυχθούν διεξοδικά σ' αυτό το άρθρο. Εδώ απλώς θα αναφέρω τρεις βασικούς παράγοντες:

- Την οθωμανική κληρονομιά.

- Το ότι, αντίθετα με τη Δύση, η αντι-ολιγαρχική διεύθυνση του πολιτικού συστήματος επήλθε πριν από την ουσιαστική εκδιόμηση της χώρας.

- Το ότι ο διοικητικός καπιταλισμός, που τόσο αναποτελεσματικά προώθησε το κράτος μετά την οικονομική κρίση του 1929, πήρε έναν πολύ περιορισμένο και συγχρόνως άνιστο χαρακτήρα (την ανάπτυξη αυτών των σημείων επιχειρώ στο βιβλίο μου «*Η πολιτική στην ημι-περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*»).

Πολιτική κουλτούρα. Ο ίδιος ανταγωνιστικοί τύποι

Ο ΠΩΣ ΣΤΙΣ περισσότερες κοινωνίες που είχαν καθυστερημένη ανάπτυξη σε σχέση με τη Δύση, έτσι και στην Ελλάδα υπάρχει ένας διαρκής και διάχυτος διχασμός μεταξύ δύο ανταγωνιστικών τύπων πολιτικής κουλτούρας. Ο πρώτος είναι ένας περισσότερο παραδοσιακός προσανατολισμένος τύπος, αυτόχθων, εσωστρεφής και εχθρικός προς τις ιδέες του Διαφωτισμού και τους θεσμούς της σύγχρονης Δύσης. Ο άλλος τύπος είναι ένας «εκσυγχρονιστικός», εξωστρεφής προσανατολισμός που προσπαθεί να «προφθάσει» τη Δύση υιοθετώντας δυτικούς θεσμούς και αξίες.

Ο Νικηφόρος Διαμαντούρος, που έχει γράψει εκτενώς πάνω σε αυτό το θέμα, ονομάζει τον πρώτο τύπο «*underdog culture*» (δηλαδή κουλτούρα αυτού που είναι «υπό»). Αυτή η πολιτική κουλτούρα χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια, τοπικισμό, λανθάνοντα αυταρχισμό (οφειλόμενο κυρίως στην οθωμανική κληρονομιά), ισοπεδωτικό εξισωτισμό (συνδυασμένο με την επικράτηση μικροπαραγωγών και μικροϊδιοκτητών, τόσο στη γεωργία όσο και στη βιομηχανία), και ξενόφοβη στάση που οδηγεί σε «*μία συνωμοτική ερμηνεία των γεγονότων, σ' ένα εκδηλό αίσθημα*

κατωτερότητας έναντι του δυτικού κόσμου, σε συνδυασμό με μια υπερβολική και άκριτη αίσθηση της σημασίας της Ελλάδας για τις διεθνείς υποθέσεις».

Αυτή η αντίληψη, την οποία έχουν κυρίως τα λιγότερο ανταγωνιστικά κοινωνικά στρώματα και τομείς της οικονομίας (μικροϊδιοκτήτες, υπάλληλοι γραφείων, βιομήχανοι προστατευόμενοι από το κράτος), έρχεται σε αντίθεση με μια εκσυγχρονιστική κουλτούρα, που είναι περισσότερο προσανατολισμένη προς τη Δύση και ευνοεί τις μεταρρυθμίσεις προς την κατεύθυνση του «εξορθολογισμού πάνω σε φιλελεύθερη, δημοκρατική και καπιταλιστική βάση». Η στάση αυτή υποστηρίζεται από τους διανοούμενους, την αστική τάξη της διασποράς και τα κοινωνικά στοιχεία που έχουν σχέση με εξαγωγικές δραστηριότητες.

Σύμφωνα με τον Διαμαντούρο, οι δύο κουλτούρες είναι διαρθρωμένες με τέτοιον τρόπο που καμία από τις δύο δεν μπορεί να επιβάλει μόνιμα τη λογική της στην άλλη. Αντίθετα, τότε η μια και τότε η άλλη παίρνει το πάνω χέρι, ανάλογα με την πολιτική συγκυρία. Ο Διαμαντούρος σε διάφορα έργα του σκιαγράφει πολύ πετυχημένα την περίπλοκη σχέση μεταξύ των δύο νοοτροπιών, από τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας ως τα χρόνια μας: εγώ απλώς θα αναπτύξω παραπέρα αυτή την τυπολογία διαιρώντας τη δική του «*underdog culture*» σε δύο υπο-τύπους: τον *πελατειακό* και τον *λαϊκιστικό*.

Η Ελλάδα στο κατώφλι του 21ου

Την προσωποπαγή / ρουσφετολογική πολιτική των πελατειακών κομμάτων της προχουντικής περιόδου διαδέχθηκε απλώς ένας άλλος τύπος προσωποπαγούς / ρουσφετολογικής πολιτικής που βασιζόταν στη λαϊκιστική κινητοποίηση και οργάνωση

Αυτό που εντυπωσιάζει στην ελληνική πολιτική κουλτούρα είναι η άβυσσος που χωρίζει «τα λόγια από την πράξη», τις πομπώδεις διακηρύξεις και προγράμματα από τη μια πλευρά και τη συγκεκριμένη, εφαρμοσμένη πολιτική πρακτική από την άλλη

Θεσμοί και πολιτική κουλτούρα

Ο πελατειακός λόγος (discourse), μη έχοντας μεγάλη εσωτερική συνοχή και πολυπλοκότητα, συνήθως ανάγεται σ' αυτό που ο Juan Linz αποκαλεί *νοοτροπίες* (mentalities). Πρόκειται για μια σειρά *ad hoc* πολιτικών προσανατολισμών που ελάχιστη σχέση έχουν με έναν λογικά αρθρωμένο νομιμοποιητικό λόγο. Σε γενικές γραμμές η πελατειακή ρητορεία είτε δεν προσπαθεί να αποκρύψει τον ιδιότροπο, επιμεριστικό χαρακτήρα της (αυτή είναι η περίπτωση του πολιτικού που εκφράζει υπερηφάνεια όταν χρησιμοποιεί κρατικούς πόρους για τη βοήθεια πολιτικών φίλων και «συγχωριανών») είτε τον συγκαλύπτει με ποικιλότροπα αφηρημένα σχήματα (καινολογίες γύρω από την ελευθερία και πρόοδο, αντικομμουνιστική προπαγάνδα, εξύμνηση της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς κτλ.).

Από την άλλη πλευρά ο λαϊκιστικός λόγος, ιδίως στη σύγχρονη μορφή του, παρουσιάζει μια μεγαλύτερη εσωτερική συνοχή. Όπως έχει πολλές φορές αναλυθεί από πολιτικούς επιστήμονες, ο λαϊκιστικός νομιμοποιητικός λόγος εστιάζεται στην εξύμνηση του «λαού», στην αδιαφοροποίηση καταδίκης του «κατεστημένου» και των «ξένων συμφερόντων» που ευθύνονται για όλα τα δεινά του τόπου και στη ρομαντική αναζήτηση μιας αντιδυτικής αναπτυξιακής πορείας που θα διαφυλάξει την εθνική μας ιδιοσυστασία, ανεξαρτησία και πολιτιστική ταυτότητα.

Υποδιαιρώντας με αυτόν τον τρόπο την «*underdog*» κουλτού-

ρα του Διαμαντούρου, μας βοηθάει να δούμε πώς εκτυλίσσεται στην πράξη η πολιτική σκηνή, τη μεταστροφή δηλαδή από την προδικτατορική πολιτική κουλτούρα, στην οποία κυριαρχούσε το πελατειακό στοιχείο (το λαϊκιστικό και το «εκσυγχρονιστικό / δυτικό» έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο), στη μεταδικτατορική κουλτούρα, όπου η λαϊκιστική πλευρά έγινε βαρύνουσα η κυρίαρχη μορφή νομιμοποίησης (χωρίς ωστόσο να εκτοπίσει εντελώς τις άλλες δύο).

Πέρα από την παραπάνω τυπολογία, υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας που διατρέχουν και τους τρεις νομιμοποιητικούς λόγους και συναντώνται σε όλα ή στα περισσότερα πολιτικά υποκείμενα, άσχετα από την ατομική τους άποψη ή ιδεολογία. Από αυτή την προοπτική θα αναλύσω την κεντρική σημασία του πολιτικού στοιχείου στην ελληνική κουλτούρα και την «περσοναλιστική» / φορμαλιστική δομή που έχουν οι περισσότερες πολιτικές διαμάχες στην Ελλάδα.

Η κεντρική σημασία του πολιτικού στοιχείου

Α ΚΡΙΒΩΣ όπως τίποτε δεν μπορεί να γίνει στην Ελλάδα χωρίς να συναντήσει το εμπόδιο της κρατικής γραφειοκρατίας, έτσι και τίποτε δεν λέγεται ούτε νοείται χωρίς να χωματι-

αιώνα

Για τον κοινό-πολίτη η λεπτομερής γνώση του τι συμβαίνει στην πολιτική είναι ζωτική ανάγκη, μέσα σε ένα περιβάλλον όπου κάθε οικονομική ή κοινωνική επιδίωξη χρειάζεται την κρατική υποστήριξη που αποκτάται με ρουσφετολογικό, πελατειακό τρόπο

σθεί από έντονους πολιτικούς συσχετισμούς και υπολογισμούς. Από τις κοσμικές δεξιώσεις της αθηναϊκής «καλής» κοινωνίας ως τις συγκεντρώσεις στο καφενείο του χωριού, ο κύριος τρόπος κοινωνικής αλληλεπίδρασης και πολιτιστικής ανταλλαγής είναι η παθιασμένη συζήτηση γύρω από τα πολιτικά γεγονότα και τις πολιτικές προσωπικότητες. Αυτή η προτίμηση για τη λογική της πολιτικής δεν περιορίζεται μόνο στις κοινωνικές συγκεντρώσεις, αλλά διαπερνά όλες τις θεσμικές σφαίρες, από τον αθλητισμό ως τη θρησκεία, και από την εκπαίδευση ως το λαϊκό θέατρο.

Η διαρκής και εξαντλητική απασχόληση με την πολιτική στην Ελλάδα δεν είναι παράδοση αν σκεφθεί κανείς την έκταση και τη διείσδυση του κράτους και τον τρόπο που η κρατική μηχανή σχετίζεται με την κοινωνία των πολιτών. Για τον κοινό πολίτη, τόσο στην πόλη όσο και στο χωριό, η λεπτομερής γνώση του τι συμβαίνει στην εθνική αλλά και στην τοπική πολιτική δεν αποτελεί απλώς θέμα ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος· είναι ζωτική ανάγκη, μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον όπου κάθε οικονομική ή κοινωνική επιδίωξη, όσο ασημαντή και αν είναι, χρειάζεται την κρατική υποστήριξη που αποκτάται με ρουσφετολογικό, πελατειακό τρόπο. Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο που οι έλληνες χωρικοί, παρά το χαμηλότερο μορφωτικό τους επίπεδο, έχουν μεγαλύτερη γνώση του τι συμβαίνει στον εθνικό πολιτικό στίβο απ' όση έχουν οι αντίστοιχοι χωρικοί σε χώρες με ισχυρότερες κοινωνίες πολιτών (όπως π.χ. στην Ελβετία).

Η διαρκής ενασχόληση με την πολιτική παίρνει δεδαίως διαφορετικές μορφές, ανάλογα με το περιβάλλον (χρόνο και τόπο) και τη σχέση του ατόμου με τα μέσα κυριαρχίας. Αυτοί που βρίσκονται μέσα στους «διαδρόμους της εξουσίας», ασχέτως τάξεως και θέσεως, βλέπουν την κρατική εξουσία ως μέσο προώθησης στενών συμφερόντων. Από την άλλη πλευρά, αυτοί που δεν έχουν άμεσο ή έμμεσο έλεγχο σε κρατικό επίπεδο, προσεγγίζουν το κράτος με πολύ αμφίθυμο τρόπο, που χαρακτηρίζεται τόσο από εχθρότητα όσο και από υπερεκτιμημένο δέος.

Θα ασχοληθώ με τους τελευταίους για μια στιγμή. Το κράτος, σαν κατάλοιπο της Οθωμανικής κατοχής, αντιμετωπίζεται σαν εχθρός, σαν καταπιεστής που εκ φύσεως υπάρχει για να περιπλέκει τη ζωή των πολιτών και να υπονομεύει κάθε ιδιωτική πρωτοβουλία. Κάθε απόπειρα να κοροϊδέψει κανείς τις αρχές ή να ξεγλιστρήσει μέσα από το κρατικό δίχτυ – είτε αυτό γίνεται αποκρύπτοντας φορολογητέο εισόδημα ή εξαπατώντας τους κρατικούς υπαλλήλους με κάθε δυνατό τρόπο – όχι μόνο δεν αποδοκιμάζεται, αλλά μάλλον θαυμάζεται σαν σημάδι εξυπνάδας. Αν στους παραδοσιακότερους ελληνικούς κύκλους η εξαπάτηση του κράτους είναι μέρος αυτού που ο Hertzfeld ονόμασε «ποιητική του ανδρισμού», στους πιο σύγχρονους κύκλους η ποιητική έχει εκλείψει, αλλά η συστηματική προσπάθεια απόκρυψης παραμένει απαραίλακτη. Περιττό να λεχθεί ότι αυτή η εχθρότητα προς τους γραφειοκράτες και τους πολιτικούς συμβαδίζει με ένα δέος προς αυτούς που έχουν πολιτική δύναμη. Και αυτή η αμφίθυμη στάση απέναντι στην πολιτική εξουσία παίρνει συχνά τη μορφή δουλικής στάσης απέναντι σε αυτούς που έχουν περισσότερη δύναμη και ταυτόχρονα δεσποτικής / αυταρχικής περιφρόνησης προς αυτούς που έχουν λιγότερη.

Προσωποποίηση και φορμαλισμός στην αντιμετώπιση των προβλημάτων

ΑΝ ΤΩΡΑ αφήσουμε τους κυβερνωμένους και εστιάσουμε την προσοχή μας στους κυβερνώντες, αυτό που εντυπωσιάζει στην ελληνική πολιτική κουλτούρα είναι η άδυσσος που χωρίζει «τα λόγια από την πράξη», τις πομπώδεις διακηρύξεις και προγράμματα από τη μια πλευρά και τη συγκεκριμένη, εφαρμοσμένη πολιτική πρακτική από την άλλη. Βεβαίως σε κάθε πολιτικό σύστημα ένα κάποιο χάσμα μεταξύ «θεωρίας» και «πράξης» είναι αναπόφευκτο. Όμως σε πολιτικά συστήματα όπως το ελληνικό, όπου οι δυτικές καταγωγής θεσμοί και ιδεολογίες δεν κυριάρχησαν αποφασιστικά και αμετάτρεπτα επί των αυτοχθόνων, το χάσμα είναι ιδιαίτερα ευρύ.

Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, μια τυπική διαμάχη στην ελληνική πολιτική αρένα συνήθως έχει μια από τις ακόλουθες δύο μορφές: είτε είναι μια εντελώς αφηρημένη συζήτηση πάνω σε έννοιες όπως η ελευθερία, η δημοκρατία, η πρόοδος κλπ., έννοιες και θέματα που απέχουν πολύ από τα καθημερινά προβλήματα του πολίτη, ή παίρνει την αντίθετη μορφή, τον έντονου ανταγωνισμού και της εχθρότητας σε καθαρά προσωπικό επίπεδο. Στην περίπτωση αυτή, το κέντρο δόγους μεταφέρεται από το αφηρημένο φορμαλιστικό στο προσωπικό επιμεριστικό επίπεδο παραβλέποντας έτσι πιο ουσιώδη θέματα, η επίλυση των οποίων θα μπορούσε να βελτιώσει σημαντικά την ποιότητα ζωής του μέσου ανθρώπου. Είτε αυτές οι διαδικασίες είναι εκούσιες είτε όχι, ο συνδυασμός του φορμαλιστικού με το προσωπικό λειτουργεί σαν ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό προπύργιο καπνιστών, σαν ένας μηχανισμός μετατόπισης της προσοχής των λαών από τα χρονίζοντα άλυτα ζωτικά προβλήματα που τον καταταλαιπωρούν. Με την ορολογία του Weber, ο τυπικός ορθολογισμός, συνδυασμένος με μια εμμονή στο αυστηρά προσωπικό, εκπροσωπεί

εντελώς τον ουσιαστικό ορθολογισμό.

Το φοιτητικό κίνημα και οι μεταδικτατορικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις δίνουν ένα καλό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο το προσωπικό / φορμαλιστικό στοιχείο εκτοπίζει το ουσιαστικό.

Αμέσως μετά την πτώση της χούντας, οι φοιτητές, με δεδομένο τον ρόλο που έπαιξαν στην απομάκρυνση των συνταγματαρχών, είχαν τόσο το γόητρο όσο και τη δύναμη να επιφέρουν πολύ ριζικές αλλαγές στο απηρχαιωμένο και εξαιρετικά φορμαλιστικό ελληνικό σύστημα ανωτάτης εκπαίδευσης. Και όμως, αυτό το τεράστιο δυναμικό κατασπαταλήθηκε σε δύο δραστηριότητες άσχετες με τις πραγματικές εκπαιδευτικές ανάγκες της χώρας. Από τη μια, το βάρος ρίχθηκε στην «αποχουντοποίηση» των Πανεπιστημίων και στην επιδίωξη στενών συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, τα οποία έκαναν μεν ευκολότερη την απόκτηση ενός πανεπιστημιακού πτυχίου, το έκαναν όμως εις βάρος της ποιότητάς του. Στην άλλη ακραία περίπτωση – ιδιαίτερα κατά την πρώτη μεταδικτατορική περίοδο, οπότε το φοιτητικό κίνημα είχε μεγάλη επιρροή – όλη η ενέργεια των φοιτητικών δυνάμεων αναλίσσεται σε υπερπαναστατική ρητορική, εντελώς απομακρυσμένη από τα άμεσα και πιεστικά εκπαιδευτικά προβλήματα.

Το αποτέλεσμα ήταν το αναμενόμενο: υπήρξαν ορισμένες αλλαγές στο εκπαιδευτικό προσωπικό, έγινε μια γενική αλλαγή των τυπικών δομών, αλλά σε ουσιαστικό επίπεδο λίγα άλλαξαν προς το καλύτερο. Έτσι, π.χ., το εξαιρετικά φορμαλιστικό σύστημα διδασκαλίας που βασίζεται στην εκ μέρους των φοιτητών αποστήθιση των συγγραμμάτων του καθηγητή, παραμένει σχεδόν άθικτο.

Και για να πάρουμε ένα πιο πρόσφατο παράδειγμα, η ελληνική εξωτερική πολιτική στο θέμα των Σκοπίων λειτουργήσε κατά τρόπο που το φορμαλιστικό στοιχείο κυριάρχησε απόλυτα του ουσιαστικού. Αντί να ακολουθήσουμε μια πολιτική οικονομικής συνεργασίας / ένταξης με τους βορείους γείτονές μας (κυρίως με τα Σκόπια) που θα καταστούσε τη Θεσσαλονίκη το οικονομικό κέντρο των βορείων βαλκανικών περιοχών και που αυτόματα θα έδινε στη χώρα μας τον μόνο ουσιαστικό έλεγχο των διαφόρων ολαδικών εθνικισμών, όλες οι ενέργειες της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης μετατοπίστηκαν στο θέμα του όρου Μακεδονία. Με αυτόν τον τρόπο, ακόμη και αν πετύχει τελικά η τωρινή πολιτική της Ελλάδος (πράγμα μάλλον απίθανο), θα πρόκειται για μια τελείως φορμαλιστική νίκη – αφού αυτόματα αυτή η «επιτυχία» απλώς θα ισχυροποιήσει τις πιο σοβινιστικές δυνάμεις στη γείτονα χώρα, θα υπονομεύσει κατά μόνιμο τρόπο τη δυνατότητα ουσιαστικής οικονομικής συνεργασίας και θα σπρώξει την κυβέρνηση των Σκοπίων σε ανθελληνικές συμμαχίες.

Στο επόμενο άρθρο μου θα προσπαθήσω να προεκτείνω την παραπάνω ανάλυση ασχολούμενος με τις πιθανές μελλοντικές εξελίξεις του πολιτικού συστήματος.

1. Το κείμενο αυτό βασίζεται σε μια εισήγησή μου στο συνέδριο «Η Ελλάδα στον 21ο αιώνα» (Ουάσιγκτον, Μάιος 1992) που οργανώθηκε από το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το W. Wilson Center.

* Ο κ. Νίκος Μουζέλης είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας στη London School of Economics.

Το Δεκαήμερον

Του ΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ρέκτες και φιλοπρόοδος ο κ. Έμπερτ φιλοδόξησε να αναστρέψει την παλίρροια. Δεκτόν βέβαια, μιας κι όλοι οι άνθρωποι έχουμε κάποιο ψώνιο ή «χόμπι», όπως λέγεται ευπρεπώς

ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ, δυστυχώς, για το «Δεκαήμερον» του Βοκάκιου. Πού τέτοια τύχη! Πρόκειται, απλώς, για το δεκαήμερο του κ. Έμπερτ, που αντίθετα με τις προσδοκίες του εμπνευστή του, πρόσφερε ακόμη μια τροχοπέδη στην πατροπαράδοτη νωχέλεια της γραφειοκρατίας. Κρίμα βέβαια, γιατί ο τίτλος μου δυνατόν να προκάλεσε πονηρές υποθέσεις για «παιγνιώδεις και ασέμνους διηγήσεις», όπως χαρακτηρίζει το λεξικό τις σκαμπρόζικες ιστοριούλες του Βοκάκιου. Αλίμονο, οποία απογοήτευση! Το δεκαήμερο του κ. Έμπερτ, μια ιστορία όλη κι όλη, έχει εξελιχθεί σε μια παράλογη ταλαιπωρία και σε ένα αδικαιολόγητο βάσανο για όσους «νταραβερίζονται» (αυτή είναι η πιο σωστή λέξη) με το Δημόσιο.

Θα προσπαθήσω να κάνω μια περιγραφή του, χωρίς φυσικά να φιλοδοξώ τη δόξα του Βοκάκιου. Ούτε καν τη φήμη του κ. Έμπερτ. Άπαγε της βλασημίας! Άλλωστε το ξέρω, γιατί το έχουν καταθέσει δόκιμοι κριτικοί της νεοελληνικής λογοτεχνίας, πως οι συγγραφικές μου προσπάθειες δεν έχουν αντίκρισμα. Αλλά κι αν διατηρούσα, αδικώς φυσικά, έστω και μια ελάχιστη επιφύλαξη για την ορθότητα της κρίσης τους, πώς θα τη συντηρούσα, αφού κολοσσαίοι φιλόλογοι, πολυγλωσσότατοι και πασιγνωστότατοι, το επιβεβαιώνουν έμμεσα με την επιτάφια σιωπή τους για τις λογοτεχνικές μου δοκιμές; Όμως αυτό είναι μια άλλη ιστορία.

Τυχεροί, λοιπόν, οι αναγνώστες του 14ου αιώνα, που τους ψυχαγοούσε ένας κοτζάμ Βοκάκιος. Ωστόσο ας μην παραπονιούνται και οι σημερινοί, γιατί τα ελληνικά τηλεοπτικά σίριαλ, κατά τη γνώμη μου τουλάχιστον, δεν είναι λίγες οι φορές που κάνουν το «Δεκαήμερόν» του να μοιάζει άσεμνο συναξάρι με δίους λάγων καλογριών και καλογέρον. Κι αυτό γιατί ξεχειλίζουν πηγαίο χιούμορ, διαθέτουν φιλοσοφικό πνεύμα, έχουν ήθος και ύφος και η γλώσσα τους, πολύ πιο ελεύθερη από του Βοκάκιου, προσφέρει αφειδώς τις πρέπουσες λέξεις για μια κλασική νεοελληνική γλώσσα. Αν είχαν μπατζάκια (εννοώ τα σίριαλ) η εξυπνάδα θα τους έτρεχε από αυτά. Κι αν ξόδευαν φαιά ουσία, η Ελλάδα σύντομα και σίγουρα θα αντιμετώπιζε πνευματικό πρόβλημα, τρισεπρότερο από το ενεργειακό. Άσε πια από το οικονομικό.

ΑΣΞΑΝΑΓΥΡΙΣΟΥΜΕ όμως στο δεκαήμερο του κ. Έμπερτ, γιατί αυτό είναι σήμερα το φλέγον. Σε αυτό, αντί καλόγριες παστρικές και καλόγερους μετρημπάντες, έχουμε δημόσιους υπάλληλους και των δύο φύλων πολύ του καθήκοντος, υπερβολικά των τύπων και κατ'εξοχήν της συμβατότητας. Σύν τα θαγόνια σιδηροδρομικού συρμού σέρνονται από τη μηχανή, τη γραφειοκρατία, σε καθορισμένους σταθμούς και δεν αλλάζουν δρομολόγιο που να χαλάσει ο κόσμος. Από εδώ ως εκεί, τόσες ώρες. Από εκεί ως παρακει, τόσες μέρες. Ή τόσους μήνες. Ή τόσα χρόνια. Και πάει ξέροντας.

Αμετάθετο κι αμετακίνητο από τις θέσεις τους, τις όποιες θέσεις τους, ουδέποτε εκτροχιάζονται. Όπως τα εμπορεύματα, έχουν κι αυτοί κολλημένη την ετικέτα με την ένδειξη «Μικρά ταχύτης» και κινούνται με το ράθυμο ρυθμό τους. Και γιατί όχι, αφού η λαϊκή σοφία διδάσκει πως όποιος διάζεται σκοντάφτει.

Ρέκτες και φιλοπρόοδος ο κ. Έμπερτ φιλοδόχησε να αναστρέψει την παλίρροια. Δεκτόν βέβαια, μιας κι όλοι οι άνθρωποι έχουμε κάποιο ψώνιο ή «χόμπι», όπως λέγεται ευπρεπώς. Απέστειλε, λοιπόν, ως υπουργός τότε Προεδρίας, το σχετικό φερμάνι. Καλώς, γιατί η δημοσιονομική λειτουργεί ακόμη με την οθωμανική νοοτροπία του γιαβάς-γιαβάς. Συνάμα όμως και κακώς, γιατί τα φερμάνια όταν δεν ορίζουν να κοπούν κεφάλια, είναι «ανενεργά». Παραδόξως και, ίσως, κατ'οικονομίαν, το φερμάνι του κ. Έμπερτ αποτέλεσε την εξαίρεση, όπως την αποτελεί συνεχώς κι ο ίδιος με τις τηλεοπτικές εμφανίσεις του, τις δηλώσεις του, τις απόψεις του, τις διαφωνίες του, τις συμφωνίες του και τα λοιπά. Και κάνει πολύ σωστά, γιατί έτσι διακρίνονται οι ζωντανοί άνθρωποι και ξεχωρίζουν οι δραστήριοι πολιτικοί.

ΤΟ ΦΙΡΜΑΝΙ του όριζε να διεκπεραιώνονται οι αιτήσεις των πολιτών σε ένα δεκαήμερο. Αλλιώς θα υπήρχαν κυρώσεις. Έλα όμως που απευθυνόταν από απονήρευτον σε πονηρούς κι έτσι δε διευκρίνιζε πως, κοντά στο νου, η διεκπεραίωση επιτρεπόταν και σε λιγότερες μέρες. Κι εκεί του έβαλαν την πεπονόφλυδα. «Σε ένα δεκαήμερο θέλετε, κ. υπουργέ;». «Βεβαίως σε ένα δεκαήμερο». «Και χωρίς λεπτό καθυστέρηση;». «Βεβαίως χωρίς λεπτό». «Ε να λοιπόν κι αυτό, το υπερδιδασκτικό». Ποιο είναι το υπερδιδασκτικό; Ότι σε όποια δημόσια υπηρεσία κι αν πας κι όποιο αίτημα κι αν έχεις (ο κανόνας έχει πάντα τις εξαιρέσεις του) ευγενέστατη, εξυπηρετικότατη, με το χαμόγελο η δημοσιονομική παλινία παραλαμβάνει την αίτηση και σου απαντάει χαριτοδύτως:

«Περάστε μετά δέκα μέρες». «Μα τι λες κοπέλα μου!» διαμαρτύρεσαι. «Αυτή'ναι δυο λεπτών δουλειά». «Δε θα μας μάθετε» χαμόγελο «εσείς, κύριε, τη δουλειά μας» χαμόγελο. «Κάνε μου σε παρακαλώ τη χάρη» την καλοπιάνεις. «Σας είπα, κύριε» χαμόγελο «περάστε σε δέκα μέρες. Αυτές τις οδηγίες έχουμε» χαμόγελο.

Με έχουν ανεβοκατεβάσει τέσσερις φορές σε ένα επαρχιακό αστυνομικό τμήμα, για να μου δώσουν μιαν απλουστάτη δεβαίωση, νόμιμη καθ'όλα. Με έχουν υποχρεώσει να ταξιδέψω δυο φορές από 600 χιλιόμετρα. Κι όταν επιτέλους διεκπεραιώθηκαν όλα τα προκαταρκτικά, τα αναγκαία και τα απαραίτητα, πήρα την απάντησή «Περάστε μετά δέκα μέρες». Με το χαμόγελο βέβαια.